

О. Адамова,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ДО ПИТАННЯ ПРО ПОНЯТТЯ АЛІМЕНТІВ, АЛІМЕНТНИХ ПРАВОВІДНОСИН ТА ОСОБЛИВОСТІ АЛІМЕНТНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

Згідно зі ст. 51 Конституції України сім'я, дитинство, материнство та батьківство охороняються державою. На конституційному рівні знайшов також закріплення обов'язок батьків утримувати неповнолітніх дітей, що підкреслює важливість цих відносин [1].

У Концепції державної сімейної політики зазначається, що сім'я є інтегральним показником суспільного розвитку, який відображає моральний стан суспільства і є могутнім фактором демографічного потенціалу [2]. Сім'я у всіх країнах та народів є основним осередком суспільства. Життя довело безглуздість тверджень комуністичних ідеологів про її відмирання як соціального інституту та аліментних відносин. У сучасному громадянському суспільстві сім'я виконує ряд функцій, однією з яких є функція добування засобів існування для її членів. Пов'язані з виконанням цієї функції аліментні відносини мають важливий характер на сучасному етапі соціально-економічного розвитку, особливо це стосується утримання батьками своїх неповнолітніх дітей.

Незалежно від рівня державної соціальної допомоги сім'ї зберігає своє значення індивідуальний фактор матеріального забезпечення її членів, до того ж за складної соціально-економічної ситуації держава не в змозі забезпечити всім громадянам високий рівень життя за рахунок соціальної допомоги. Як зазначається у Концепції державної сімейної політики, перехід до ринкових економічних відносин змінив співвідно-

шення джерел забезпечення сім'ї, і сьогодні відповідальність за утримання і виховання дітей покладена на батьків значно більше, ніж на державу.

Слово «аліменти» походить від латинського «alimentum» – годування, утримання [3]. В юридичній літературі досить часто можна зустріти слово «аліментування», що вживається у значенні слова «утримання», але не всі автори погоджуються з цією точкою зору. Погляди на природу аліментів неодноразово змінювались.

У 20-ті роки існувала точка зору, що аліменти є «сурогатом соціального забезпечення», що розвиток системи соціального забезпечення призведе до відмирання аліментних зобов'язань. У подальшому ця теорія була спростована [4, с. 20–22]. Хибність цієї теорії автор вважає очевидною, адже, не дивлячись на те, що і система соціального забезпечення, і аліментні зобов'язання спрямовані на надання матеріальної допомоги тим, хто її потребує (недієдатним, малозабезпеченим і так далі), у цих відносин абсолютно різні як підстави виникнення, так і мета, на яку вони спрямовані.

Розглядаючи позицію Сімейного кодексу України (далі – СК України), слід твердо визначити позицію законодавця щодо синонімічності понять «утримання» та «аліменти». Взявши до уваги, наприклад, ч. 1 ст. 77 СК України, бачимо: «Утримання одному з подружжя надається другим із подружжя у натуральній або грошовій формі за їхньою згодою» [5], а ч. 2 тієї

ж статті наголошує, що аліменти присуджуються одному з подружжя, як правило, у грошовій формі. Слід підкреслити, що стаття не виключає надання аліментів у натуральній формі, що привітнює поняття «аліменти» та «утримання». Однак загалом поняття «утримання» ширше за поняття «аліменти».

Для сімейних правовідносин характерним є принцип взаємної моральної та матеріальної підтримки. Це одна з визначних рис сім'ї. Можливо скласти таке визначення аліментних правовідносин: аліментні правовідносини – це сімейні матеріальні відносини, в яких одна сторона зобов'язана в силу вказівки на те закону за наявності відповідних умов утримувати іншу сторону, а остання має право вимагати виконання цього обов'язку.

Для всебічності розгляду поняття аліментних правовідносин заслуговують уваги ті особливості, що доповнюють ознаки аліментних правовідносин як правовідносин сімейних, зокрема, вони:

1) складаються з приводу матеріального блага – забезпечення, що може здійснюватися у натуральній чи грошовій формі;

2) регулюються за допомогою як імперативного методу, так і диспозитивного (сторони можуть договором між собою врегулювати права та обов'язки, в чому проявляється диспозитивність);

3) мають відносний характер (адже суб'єктний склад у них завжди конкретизовано, вони є особистими, не передаються, не відчужуються, не допускають зарахування аліментних вимог іншими зустрічними вимогами);

4) мають безвідплатний характер (тобто надання утримання не створює для особи, що отримує аліменти, ніякого обов'язку щодо аліментозобов'язаної особи);

5) мають триваючий характер (незалежно від того, який період пройшов з моменту виникнення права на утримання, уповноважена особа має право вимагати аліменти).

У працях багатьох науковців взагалі не фігурує поняття аліментних право-

відносин. Вони заміняють його поняттям аліментного зобов'язання [6].

Стаття 509 ЦК України визначає загальне поняття зобов'язання як правовідношення, в якому одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо) або утриматися від певної дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку [7].

Як влучно підкреслює З.В. Ромовська, аліментне зобов'язання – це не тільки обов'язок однієї сторони. Це, насамперед, правовідношення, в якому обов'язку однієї сторони кореспондує відповідне право іншої [8, с. 121–122]. Л.В. Афанасьєва [9, с. 40] також погоджується з наведеною точкою зору З.В. Ромовської. Натомість О.Й. Пергамент [10, с. 90] розуміє аліментне зобов'язання вужче. Для нього аліментне зобов'язання – це встановлений законом обов'язок певних членів сім'ї утримувати інших, що мають у цьому потребу, членів сім'ї. На думку автора, аліментне зобов'язання виникає і існує безвідносно до того, порушені сімейні зв'язки чи ні, а також і від того, чи виконуються зобов'язання добровільно.

Розглянувши поняття аліментного правовідношення (зобов'язання) у сімейному праві, слід приділити увагу його структурним елементам. Як у кожних правовідносинах, так і в аліментних, їхня структура складається з трьох елементів:

1) суб'єкт аліментних правовідносин;

2) об'єкт аліментних правовідносин;

3) зміст, що в свою чергу поділений на суб'єктивне право та юридичний обов'язок.

Жодна із сімей не може бути вільною від внутрішніх обов'язків, у тому числі юридичних. У Кодексі про Шлюб та сім'ю 1969 р. [11] це підтверджувалося насамперед положенням, що містилося у ст. 32: «Подружжя

повинно матеріально підтримувати один одного». У ст. 58 цього ж Кодексу, яка мала назву «Взаємність обов'язків батьків і дітей», було записано про те, що «батьки та діти зобов'язані подавати взаємну моральну підтримку і матеріальну допомогу».

У ст. 2 СК України чітко вказуються учасники сімейних відносин, які регулює цей нормативний акт [5]. СК України регулюються майнові (у тому числі аліментні) відносини між подружжям, батьками і дітьми, усиновлювачами та усиновленими, матерями та батьками дітей, відносини між бабою, дідом, прабабою, прадідом та внуками, правнуками, рідними братами та сестрами, мачухою, вітчимою та падчеркою, пасинком та іншими членами сім'ї, визначеними у ньому.

З двох вищенаведених статей постає питання, які особи належать до «інших членів сім'ї»? Вивчаючи сімейне законодавство, можна дійти висновку, що глава 22 СК України визначає такими особами саме мачуху, вітчима, падчерку та пасинка, а також фактичного вихователя та вихованця. З положень вищезазначеного акту також слід виокремити до інших членів сім'ї чоловіка та жінку, що проживають однією сім'єю без реєстрації шлюбу, осіб, пов'язаних відносинами опіки та піклування.

Але чи є усі суб'єкти аліментних правовідносин членами сім'ї? Певно що ні. Адже як, наприклад, подружжя може стати «колишніми членами сім'ї» (за загальним правилом при розлученні вони не втрачають права на утримання один від одного), так і родичі взагалі можуть ніколи в житті і не входити до складу сім'ї, однією з ознак якої є спільність проживання та ведення побуту. Проте це не виключає їхню можливість входити до складу цього осередка суспільства. Закон пов'язує виникнення аліментних зобов'язань не з членством у сім'ї, а зі знаходженням у шлюбі, певним ступенем спорідненості та свояцтва.

Свояцтво – це відносини між родичем одного із подружжя і другого із

подружжя, а також між родичами кожного із подружжя (це відносини між, наприклад, вітчимою і пасинком, мачухою і падчеркою). Своєюцтво не ґрунтується ані на походженні, ані на кровному спорідненні.

Необхідною умовою участі особи в аліментних правовідносинах є наявність у неї правосуб'єктності, тобто соціально-правової можливості (здатності) бути учасником сімейних, в особливості, аліментних відносин.

Аліментна правоздатність вужча за правоздатність сімейну. Це здатність мати майнові права та обов'язки, що передбачені законодавством. Прийнято вважати, що сімейна правоздатність, хоча і виникає з моменту народження, з роками із настанням передбаченого в законі віку розширюється. Це стосується і аліментних правовідносин. Аліментна правоздатність залежить від особи, якої вона стосується. Наприклад, аліментна правоздатність одного з подружжя може набуватися тільки після 18 років (як виключення – з 14 років за визначених у ЦК України в порядку емансипації). Вона набувається разом із здатністю на укладення шлюбу, але аліментна правоздатність дитини щодо батьків набувається саме з моменту народження.

Щодо аліментної дієздатності – здатності здійснювати свої права та обов'язки – можна підкреслити, що її наявність не є обов'язковою умовою в аліментних правовідносинах. На прикладі відносин між неповнолітньою дитиною і батьками бачимо, що один з суб'єктів – дитина – завжди є частково або неповністю дієздатною, але його недієздатність завжди має доповнюватися діями законних представників. По аналогії з цивільним правом слід вирізняти також неповну аліментну дієздатність, коли, наприклад, дитина після досягнення нею 14-річного віку бере участь в укладенні договору про припинення права на аліменти у зв'язку з передачею права власності на нерухоме майно (житловий будинок, квартиру, земельну ділянку тощо).

Аліментна деліктоздатність є самостійним елементом аліментної правосуб'єктності. Це здатність фізичної особи нести відповідальність за вчинене нею правопорушення у сімейних відносинах щодо утримання. Безпосередній зміст сімейної деліктоздатності складають потенційні і реальні можливості особи нести покладені на неї міри відповідальності, передбачені сімейним законодавством. Якщо застосувати це до аліментних зобов'язань, то відповідальністю буде примусовий порядок сплати аліментів у чітко встановленому судом розмірі та з чіткою періодичністю. Певним чином такою відповідальністю буде також сплата у примусовому порядку виконавчого та судового збору. Вищезначене виконання обов'язків буде скоріше не мірою відповідальності, а мірою захисту. Отже, у правопорушників не буде стимулу виконувати добровільно свої обов'язки, якщо не передбачено ніякої додаткової відповідальності, окрім простого захисту порушеного права. За невиконання обов'язку щодо сплати аліментів за рішенням суду законом передбачена адміністративна (при накладенні штрафу державним виконавцем у розмірі від 10 до 30 неоподатковуваних доходом мінімумів доходів громадян та суспільно корисні роботи (ст. 31-1) КпАП України), кримінальна (ст.ст. 164, 165 КК України) відповідальність.

Коли йдеться про об'єкт аліментних правовідносин, ним є саме майнове благо (так звана «матеріальна допомога» мовою СК України). Сімейний кодекс України виділяє дві форми утримання: натуральна та грошова.

Грошова форма аліментів може мати два прояви: сплачуватися як частка від заробітку (доходу) суб'єкту правовідносин або у твердій грошовій сумі. Вона може мати характер одноразового або періодичного платежу. Цікаво, що за рішенням суду аліменти присуджуються, як правило, в грошовій формі (ч. 2 ст. 77 СК України).

Щодо натуральної форми утримання, до неї відносяться всі речі подільні і неподільні, індивідуально

визначені та родові, споживні та неспоживні, рухомі та нерухомі, крім грошових коштів, що не обмежені або заборонені в обігу або надання будь-яким чином заборонено законодавством. За загальним правилом, такими речами є продукти харчування, одяг, речі побутового призначення або житло.

Щодо змісту аліментних правовідносин, їх становлять суб'єктивні аліментні права та суб'єктивні аліментні обов'язки. Можна припустити, що достатньо традиційний термін «суб'єктивне право» вживається швидше для того, щоб наголосити на відмінності останнього від «об'єктивного права» або «права в об'єктивному сенсі», яке (теж достатньо традиційно) входило до термінологічного інструментарію правознавців, ніж із метою точної характеристики поняття права, що належить певній особі. У зв'язку з цим можна дійти висновку, що таке акцентування уваги на «суб'єктивності» або «об'єктивності» права поступово має втрачати сенс, оскільки вже з самого контексту відповідних відносин цілком зрозуміло, чи йдеться про право окремої особи на певну поведінку, чи про сукупність норм та правил поведінки, що встановлені для певної категорії осіб.

Суб'єктивне аліментне право визначається як міра можливої поведінки уповноваженого суб'єкта, що забезпечується юридичними обов'язками інших учасників аліментних правовідносин і слугує для задоволення його інтересів. Так, праву одного з подружжя на утримання відповідає обов'язок другого виплачувати його за наявності умов, передбачених законом. До суб'єктивного права, як правило, входить три правомочності:

- право вимагати від іншої особи виконання обов'язку;
- право на власну юридично значущу активну поведінку;
- право вимагати захисту – можливість привести в дію апарат примусу щодо зобов'язаної особи.

Суб'єктивний аліментний обов'язок – міра належної поведінки аліменто-

зобов'язаної особи. Юридичний обов'язок також має свою структуру:

- а) необхідність вчинити певні дії;
- б) необхідність зазнати негативних наслідків невиконання свого обов'язку;
- в) необхідність зобов'язаної особи відреагувати на зверненні до неї законні вимоги особи, що має відповідне суб'єктивне право.

Аліментний обов'язок по своїй природі є активним – це обов'язок здійснити ті дії, які вимагаються від зобов'язаної сторони у правовому відношенні.

У статті досліджено національне законодавство України щодо поняття аліментів, аліментних правовідносин та особливостей аліментних зобов'язань. Надано власне визначення аліментних правовідносин як сімейних матеріальних відносин, в яких одна сторона зобов'язана в силу вказівки на те закону за наявності відповідних умов утримувати іншу сторону, а остання має право вимагати виконання цього обов'язку. Проаналізовано ознаки аліментних правовідносин як правовідносин сімейних.

Приділено увагу розгляду питання щодо того, які особи належать до «інших членів сім'ї» та визначено, що такими особами є мачуха, вітчим, падчерка та пасинок, а також фактичний вихователь та вихованка. Також до цієї категорії осіб можна віднести чоловіка та жінку, що проживають однією сім'єю без реєстрації шлюбу, осіб, пов'язаних відносинами опіки та піклування.

Розглянуто питання щодо того, чи всі суб'єкти аліментних правовідносин є членами сім'ї. З цього приводу зроблено висновок, що не всі суб'єкти аліментних правовідносин можуть вважатися членами сім'ї, оскільки родичі взагалі можуть ніколи в житті і не входити до складу сім'ї, однією з ознак якої є спільність проживання та ведення побуту. Разом з тим, це не виключає їхню можливість входити до складу цього середка суспільства.

Виникнення аліментних зобов'язань пов'язується не з членством у сім'ї, а із перебуванням у шлюбі, певним ступенем спорідненості та свояцтва. Під останнім розуміються відносини між родичем одного із подружжя і другого із подружжя, а також між родичами кожного із подружжя (наприклад, відносини між вітчимом і пасинком, мачухою і падчеркою). Свояцтво не ґрунтується ані на походженні, ані на кровному спорідненні.

Особлива увага в статті приділена такій необхідній умові участі особи в аліментних правовідносинах як наявність у неї правосуб'єктності, тобто соціально-правової можливості (здатності) бути учасником сімейних та аліментних відносин.

Ключові слова: аліменти, правовідносини, зобов'язання щодо аліментів, сім'я, член сім'ї.

Adamova O. To the question on the concept of aliments, alimentary legal relations and the features of alimentary liabilities

The article examines the national legislation of Ukraine on the concept of alimony, alimony and peculiarities of alimony obligations. We have provided our own definition of alimony relationships as family material relationships in which one party is obliged by virtue of an indication of that law to retain the other party under appropriate conditions and the latter is entitled to demand fulfillment of this obligation. The features of alimony relationships as family relationships are analyzed.

Consideration was given to examining the question of who the “other family members” were and identified as such as stepmother, stepfather, step-daughter and step-son, as well as the actual caregiver and caregiver. This category also includes men and women living in the same family without marriage registration, caregivers and caregivers.

The question of whether all subjects of alimony relationship are family members is considered. In this regard, it is concluded that not all subjects of alimony relationships can be considered family members, so relatives in general can never in their lives and not be part of a family, one of the signs of which is the community of living and living. However, this does not exclude their ability to be part of this cell of society. The occurrence of alimony obligations is not related to family membership, but to marriage, to a degree of affinity and affinity. The latter refers to the relationship between a relative of one spouse and the other spouse, as well as between relatives of each spouse (for example, the relationship between stepfather and stepson, stepmother and stepdaughter). Kinship is not based on either origin or blood relationship.

Particular attention in the article is paid to such necessary condition of participation of a person in alimony legal relations, as the presence of her legal personality, that is, social and legal possibility (ability) to be a participant of family, especially alimony relations.

Key words: alimony, legal relationship, alimony obligations, family, family member.

Література

1. Конституція України від 28.06.1996 р. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/254%D0%BA/96-вр>.

2. Про Концепцію державної сімейної політики : Постанова Верховної Ради України від 17.09.1999 р. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1063-14>.

3. Ієвіня О. Аліментний договір: до питання значення, термінології та поняття. Мала енциклопедія нотаріуса. 2019. № 1.

4. Афанасьєва Л.В. Аліментні правовідносини в Україні : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2003. 187 с.

5. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>.

6. Чепис О.І. Аліментні правовідносини: поєднання приватних інтересів та імперативного регулювання. Науковий вісник Ужгородського університету. 2008. С. 216–218.

7. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

8. Ромовська З.В. Сімейне право – перспектива розвитку. Основні напрями реформи цивільного права в Україні : збірник статей. К., 1997. С. 120–130.

9. Афанасьєва Л.В. Аліментні правовідносини в Україні : монографія. Луганськ : РВВ ЛДУВС, 2006. 224 с.

10. Пергамент А.И. Основы законодательства о браке и семье. М., 1989. 278 с.

11. Кодекс про шлюб та сім'ю України від 20.06.1969 р. (втратив чинність). Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2006-07>.

